

Yeni Bir İsbat Modeli Olarak 22. Söz

Bu Söz, iki makamı ile bütün kâinatın ve bütün varlıkların dillerini bize tercüme ettiğinden elbette bu sözün ifade ettiği bütün manaları bugünün dili ile anlatmak bir cilt kitap ister. Onun için burada sadece bir kısım anahtar kelimelerinin şifrelerini vermeye çalışacağız. İnşaallah bu çalışma, hem Risalelerin dilini ve isbat mantığını anlaşılır hale getiren bir anahtar olur. Hem bütün insanî ve kutsal değerleri inkâr eden ve bunları çiğnemeye çalışan dinsizliğe ve materyalizme bir cevap olur.

İşte:

1) Bu Sözün sıra numarası: Risale-i Nurun sıra numaralarında önemli iki incelik var: Birincisi aynı sıra numarayı taşıyan Risaleler, aynı konuyu işler. Mesela; 10. Söz haşri, 10. Mektup haşir meydanını anlatıyor. Kâinat ve varlığın *imam-ı mübin* olarak nasıl öldüğünü ve *kitab-ı mübin* olarak nasıl dirildiğini izah ediyor. 10. Lem'a, mahşer meydanındaki cezaları isbat ediyor. Bu Lem'ada mahşer meydanına misal Barla ve Isparta yöresi oluyor. Hizmet noktasındaki eksiklikler ve yanlış yapımlar bu dünyada cezasız kalmadığına göre; dünyada yapılan umumi yanlışları özellikle imana ve Kur'ana olan saldırıları Allah mutlaka dünyada da ahirette de cezalandırılacaktır, manasını veriyor. Ve mesela 22. Söz materyalizme cevap olduğu gibi; 22. Mektup ve 22. Lem'a da böyledir. 22. Sözün konusunu burada görüyorsunuz. 22. Mektup da materyalizmin getirdiği adavet, bencillik ve hırsı anlatır. Bu asrın bu temel özelliklerinden dindarlar da payını aldığı söyler. 22. Lem'a materyalist asrımızın sözde eşitlik ilkesi sonucu oluşan sosyalist anlayışını ve fazilet gibi manevi üstünlükleri kabul etmeyişi anlatır.

Bu sayısal şifrelerin ikinci inceliği ise, her sayının sembol bir boyutunun olduğuna dayanır. Üstad Hz.leri bu sayılardaki risalelerin konusunu o sembolizme göre tayin etmiştir. Mesela 18. Söz metafizik bilinç sembolüdür. 18. Söz, 18. Mektup ve 18. Lem'a bu boyuta yani gaybî bilince ve bu bilinç ile gerçekleşen kerametlere bakar. Ve mesela 4 ve 22 sayıları, madde ve materyalizm sembolüdürler. Her ne ise, bu iki özellik bütün Külliyatta hatta bütün Kur'an sure numaralarında geçerlidir. Fakat bu ince bir sır olduğu ve konumuz daha çok belirgin bir şekilde isbat hakikati olduğu için şimdilik burayı geçiyorum..

2) Bu sözün birinci makamının başında iki ayet var. Birisinde zikir, diğerinde fikir vurgusu yapılıyor. Zikir mesajı anlamak demektir; fikir ise basamaklar ile bir sonuca varmak demektir. Ve bu iki ayette insanlara sunulan temsillere vurgu yapılır. Bu iki nokta der ki; insan olamayana yani soyut algısı olmayana bir şey anlatılmaz. Ve ona isbat yapılamaz. Bununla beraber, bazı insanlar soyutu anlamasa da o soyut mana, onlara temsil ile somutlaştırılabilir.

Buna rağmen eğer anlamazsa artık onunla uğraşılmaz. Her iki ayette temsilin darbedilmesi vurgusu var. Bu da der ki: Her varlık, her nesne ve her olay darbedilen para gibi bir değerdir. Demek eğer bir insan hiçbir değer bilmiyorsa ona bir şey anlatılmaz. Mesela muhatap paraya ve mala sahip olmanın bir değer olduğunu bilse yine ona bir şeyler anlatılabilir. Evet, 30. Sözün başında anlatıldığı gibi insanı hayvandan ayıran ilk nokta, soyut değerleri anlamaktır; ikinci nokta, mülkiyet hakikati ile oluşan benliktir. Evet, sadece soyut algı ve benliği bir ölçü edinme sayesinde kıyas yapılarak isbat yapılabilir.

3) **“Temsilde geçen iki kişinin kendilerinden geçmesi”** ifadesi der ki: Lezzet ve memnuniyet kavramları üzerinden gerçeklik yine bir derece isbat edilebilir ve anlatılabilir. **Onbeş gün oldu geleli; artık sorumluyuz**, ifadesi ise, başta sorumluluk olmak üzere ahlakî değerlerin Allah’ın varlığına delil olma gerçeğine işarettir.

4) Bu 22. Sözün Birinci Makamı, burhanlar ile isbat yapar. İkinci Makam Lem’aları gösterir. Burhan, insanı daha önce görünmeyen ve bilinmeyen bir sonuca vardırın veri, muhakeme ve deliller zincirlemesi sonucu varılan hakikat ve açık bilgi demektir. Eğer bu yolculuk eserden müessire gitmek ise, ona burhan-ı innî denilir. Yani eserin inniyetini (varlığının mahiyetini ve gerçekliğini) gösterip onunla eser sahibine varılır. Eğer müessirden eserin isbatına ve eserin mahiyetinin anlaşılmasına varılıyorsa ona burhan-ı limmî denilir. Mesela bir şey anlatıyorsun; karşı taraf neden böyledir, diye sorar ise (lime diyorsa) bu kaynağın ve bu nedenin, böyle bir sonucu doğurduğunu anlatırsın.. Bu limmî delillendirme ile isbat olur.

5) **Hem koca bir memleketi, bir şehir, bir saray şeklinde yapan ve harika şeylerle donatan**, ifadesi, isbatta kullanılan delillerin sonsuzluğu, kanuniyeti, kutsallığı ve gerçekliği gerekir, diye bize sistemin yapısını ve temel özelliklerini isbatta kullanmamızı hatırlatıyor.

6) **Birinci Burhan:** Birinci burhanda iki misal var. Biri çekirdek yani DNA.. Diğeri bunun açılımı olan ekolojik sistem. İkisinin de manasının bugünkü ifade ile anlatılması, küçük büyük her şeyde sonsuz, gizli bir bilincin işlediğidir. **Bilincin varlığı materyalizmi susturur; bilinç alanının genişliği ise şirk ve ahlaksızlığı susturur.**

7) İkinci burhanda milyon yıllar önceden bilinçli bir şekilde altyapısı hazırlanan beslenme ve giyinme gerçeğinin geçmişini, bugününü ve bu iki açık hakikatin mahiyetlerini ve içlerindeki bilinci, amacı ve manayı gösterir. İkinci burhan, bu iki noktaya dikkatleri çekmekle insanın sıradan ve hiçbir şey öğrenemeyen bir hayvan olmadığını dile getiriyor. Evet, kâinatın bir saray gibi olduğuna delil, tek bir Hidrojen elementinden 110 değerli elementi yaratmak; bir tek hücre ile bütün her şeyi şenlendirmek ve insanı en ala besinler ve giyim ile bu sisteme bir halife yapma gerçeğidir..

8) Kâinat çok büyük olduğundan ondaki manevi yapılar ve soyut özellikler her zaman, herkese gösterilemeyebilir. Fakat her canlı, özellikle insan bütün varlığın küçük bir modelidir. Eğer canlı varlıklarda ve insan hakikatinde tesadüf ve kaos yoksa demek kainatta da yoktur. Bu hakikat şuna benzer: Bir bilgisayarda bilinçli ve manalı bir dosya eğer kendi kendine yazılmamış ise, bu bilgisayarın işletim sistemi asla kendi kendine olamaz, manasına gelir. Demek **Üçüncü Burhan** varlığın ve biyolojinin bu **evrensel dilinin** izahıdır.

9) **Dördüncü burhan da der ki:** Her varlık tek başına mükemmel bir dosya, bir mektup ve bir mesaj olduğu gibi; bütün geçmiş ve gelecek ile beraber o kadar mükemmel hareket ediyor ki; adeta bütün evren ve varoluş; bir tek canlı dosya gibi hareket ediyor. Sonsuz bir bilinci ve gerçekliği gösteriyor. Demek dinlerin anlattığı, sonsuz ve aşkın bir Allah var. Yoksa her şey kaotik ve karanlık kalırdı. Belki madde ve sistem ilk adımını bile atamazdı.

10) **Beşinci burhan,** kâinattaki ve kâinat içindeki sonsuz varlıklardaki harika ve son derece güzel sanat hakikatini gösterir. Muhatabına manen der ki: Sen din ve manevi değerlerden anlamayabilirsin. Bari bu sanat hakikatini gör; onu anlamsız ve absürt görme. **Çünkü insanda sanat sevgisi ve seyr-i bedayi, çok evrensel ve gerçekçi bir duygudur.**

11) **Altıncı Burhan:** Geçmiş ve geleceği ile sanat, hologram, muhafaza, besleme ve geliştirme sonra bu gelişen verileri ve yaptıklarını kayıt altına alma özellikleri ile varlık sistematüğini ve temel özelliklerini gösteriyor. Bu harika özellikleri ile bu sistem sonsuz olduğundan ve o sistem içindeki bireysel varlıkların hiçbiri sonsuz olmadığından anlıyoruz ki: Sonsuz ve aşkın bir Allah var; o bu sistemi yaratmış ve devam ettiriyor. Demek bu sistemin her bir varlığı ve bu sürecin her bir anı ilk baştaki nedensellik delili gibi, Allah'ın sonsuz kudretini, bilgisini ve iradesini isbat ettiği gibi; Onun aşkınlığını ve yetkinliğini idrak sahibi olan herkese gösteriyor.

12) **Yedinci Burhan** altıncı burhanda anlatılan canlı sistemin tasviri ve zirve güzelliğinin gösterilmesidir. Ekoloji, gıda zinciri, uyum, doğurma, annelik gibi gerçekler çerçevesinde bu sistemin okunmasını sağlıyor. Sinema sanatını çağrıştırmakla bütün kâinatın çok anlamlı bir film olduğunu bildiriyor.

13) Sekizinci burhan, kâinattaki kimyasal boyutu delil yapıyor. Yedinci Burhanın ağırlıklı olarak Biyolojiyi delil yaptığı gibi.. Dokuzuncu Burhan ise Fizik dilini ve fizik âlemdeki sonsuz bilinç ve kudreti gösteren yapıyı anlatıyor. Evet, Biyoloji, Kimya ve Fizik kâinatın son derece anlamlı ve harika bir kitap olduğunu, dindar dinsiz bütün insanlara gösterebiliyor.. Biyo kelimesi, olmak demektir. Loji bilim ve mantık demektir.. Fizik yazılım ve kanun demek; kimya ise, kutsal alan manasına gelir. Kimya Fizik ve Biyoloji ortası bir alandır; sonsuz, çift kanatlı ve bilinçli bir iradeyi gösterir.

14) **Onuncu Burhanı** bugünün dili ve terminolojisi ile ifade edersek; buna Ontoloji (ilmül-vücut, irfan) delili denebilir. Demek insanoğlu varlığı, varoluşu ve sistemi tanıdığında; isbat sahasında artık eline altın bir bilezik almış olur.

15) **11. Burhan** Hz. Muhammedi gösterir. Bu o kadar derin ve parlak mantıklı bir delildir ki; bu konuda Sosyoloji ve Sosyo-psikoloji ilim dallarını yıllarca çalıştırsak, bu delilin izahını bitiremezler. Üstad, bu delilin izahı için Şuaat-ı Marifetin-Nebi, 19. Söz ve 19. Mektubu yazdım; fakat yine yetmedi, diyor.

16) **12. Burhan,** Kur'an ve vahyi delil olarak gösteriyor. Bunun mahiyetini anlamak için Psikoloji bilimini, kalbi, ruhu, bilinçaltı ve bilinçdışı dedikleri sonsuz ummanı incelemek gerekir. Başkası Kur'andan belagat, hukuk ve siyasi ilkeler konusundaki mucizeliği anlar.. Ben bu mucizelikleri kabul etmekle beraber Kur'andan vahye geçerim; vahiyden bilinçdışı gerçeğine; oradan Allah'ın sonsuz soyut varlığını anlamaya geçerim. Vahiy denilen, Allah'ın

ne ayn ne gayr olan kelamının varlığa ve hayata nasıl ruh, bilinç ve akıl olduğunu anlarım ve görür gibi inanırım.

22. Sözün 2. Makamının Anahtar Kavramları

Bediüzzaman bu Makamda isbat delillerine Burhanlar yerine Lem'alar diyor. Lem'a parıltı demektir. Demek Allah'ın varlığı ve isimlerinin yetkinliği isbat istemez. Çünkü hayatta ve insanlık âleminde bunlar güneş gibi parlıyor. Bu ikinci makamın girişinde vurgulandığı gibi; eğer bu parıldamada bir miktar kapalılık kalıyorsa bu, imtihan hakikati içindir. Yoksa sebepler, Allah'ın sonsuz aşkınlığına ve yetkinliğine sınır getirmiyorlar.

Üstad bu 22. Makamı Sözlere kitabının telifinden 10 sene önce Arabî Mesnevide Lemeat ismi ile yazmış idi. Bu Arabî şekli öz olduğundan bu Lem'aların deşifresini oradan takip etmeye çalışacağız. Şöyle ki:

1) Birinci Lem'a: Bu Lem'anın izahına geçmeden önce bu İkinci Makamın başındaki dört ayete bakmamız gerekir. İşte dördünün de ortak vurgusu şudur: Varlık sonsuzdur, varlığın kaynakları asla tükenmeyecek kadar boldur. Bu kaynakların başında asıl hazine ilimdir. Kudret ve enerji zahiren tükeniyor gibi görünse de aslında o da sonsuzdur: Her ne kadar entropi ile enerjinin tükeneceği sanılsa da hayat ve hayatın özü olan ilim ve bilinç o enerjiyi sonsuza denk yeniden topluyor. Evet ölüm enerjinin dağılması ise, hayat tek kelime ile enerjinin geri kazanılması ve maksimum verim ile kullanılmasıdır.. Demek Birinci Lem'a bu hayat hakikatini izah ediyor. Şöyle ki:

Hayat her şeyin üzerine vurulan bilinçli ve sanatlı bir mühür ve tuğradır. Hayat hem varlığın gerçekliğini hem sonsuzluk hakikatini isbat eden ve taklid edilmesi asla mümkün olmayan mucizevî bir hakikattir. Hayatın mahiyetinin izahı, ilim ve bilinç ise, mekanik işletim yapısının izahı da şudur: **Hayat bir şeyi herşey yapar, herşeyi bir şey yapar.** Mesela Hidrojen gazından 110 elementi ve bunlardan sonsuz denilebilecek kadar kimyasal mekanizmaları yaratıyor: Basit bir sudan milyonlarca canlı türleri, kentirlyonlarca canlı bireyleri ve onların farklı organlarını yaratıyor. Ve mesela insan ister binlerce farklı vitamin ve mineraller alsın, ister sadece ekmek ve peynir yesin, hepsinden de aynı vücut, aynı organlar yaratılıyor. **Demek 1. Lem'anın özeti: Hayatın kendisidir.**

2) İkinci Lem'a: Hayat sonucu ortaya çıkan, 5 milyon tür ve onların sayısız bireyleri. Demek bir DNAdan bu kadar çok ve sayısız örnekler çıkarmak yine sonsuz bir kudret, ilim ve iradeyi gösterir. **Demek 2. Lem'anın özeti zi-hayatlar demek olan canlılardır.**

3) **Üçüncü Lem'anın** konusu ise, hayat vermek demek olan ihya hakikatidir. Güneşin bütün şeffaf şeylerde yansması ve herşeyde hiç bölünmeden, küçücük bir güneş olarak görülmesi, gerçeğidir. **Maddi- manevi nur hakikatidir.** Evet, eğer bu canlandırma ve yaşatma gerçeği, sonsuz bir hazineden gelmiyorsa, hiçbir tür ve hiçbir canlı birey bir an bile varlığını devam ettiremez. Evet, Allah tabiat âleminde varlık okyanusunun güneşidir. Risale-i Nurda Şems-i Ezel ve Ebed olarak ifade ediliyor. Demek eğer zamanlar üstü (kadim) aşkın ve sonsuz bir hazine olmazsa kâinat var olamazdı; faraza var olsa da canlılık ve ihya hakikati olmazdı; olsa da devam etmezdi. Risale-i Nurda Allah'a **Şemse-i Ezel ve Ebed** denildiği gibi **Sultan-ı Ezel ve Ebed** de denilir. Bu ise, düzen ve ihyanın sosyal hayattaki yansmasının ifadesidir.

4) Dördüncü Lem'a açıkça diyor ki: Varlık ve hayat eğer tabiata isnad edilse, sonsuz varlıklar adedince matbaa kalıpları ve harfleri gerekir. Hâlbuki varlık tabii bir şey değildir; sonsuz bir bilinç ve irade isteyen bir yazılımdır. Evet, varlıklar ve olaylar, kalem-i kudret ile Allah'ın sonsuz ilmi çerçevesinde yazılan bilinçli mektuplardır; tabiat matbaasından çıkma değiller. Demek her bir şey direkt olarak Allah'ın kudret kalemi ile yazılıyor. Çünkü her şeyin bir seri numarası vardır.

5) Beşinci Lem'a: **Bir şey kendi varlığını bir açıdan gösteriyorsa, Yaratanının varlığını yüzlerce yönden gösterir.** Bu veciz ifadenin bugünkü teknik dil ile izahı, varlık holografiktir, şeklinde bir cümle olur. Bilindiği gibi holografik nesne bir açıdan kendini gösterse, diğer sonsuz varlıkları ayrıca gösterir. Holografik yapının izahı şudur: Her şey küçük ve büyük çapta kayıt edilir. Bu kayıta küçük büyük farkı yoktur. Demek bütün kâinat, bütün varlık bütün yönleri ile yok olmadan, en ufak bir eşya ve en küçük bir olay kaybolmaz. Aslında bugünkü bilimler hayatı, canlıları ve ihya hakikatini tam izah edemiyor. Çünkü insanlık, holografik yapıyı henüz tam keşfedemedi. Demek eğer bu nokta anlaşılrsa, hayat ve ihya da tam anlaşılacaktır. Benim kanaatime göre hücre ve DNA sistemi, holografik tekniğinin üç boyutlu bir uygulamasıdır.

6) **Altıncı Lem'a: Birlik sırrıdır. Birlik hem ihyadır, hem hayattır; hem sonsuzluk gerçeğinin isbatıdır; hem ilim ve iradenin somut yansmasıdır.**

Ayrıca birlik demek yazılım ve dosya oluşturmak demektir. Bu öyle bir ism-i azamdır ki; her şeyi isbat ve izah ediyor. Risale-i Nurda en birinci konu bu birlik hakikatidir, denilebilir. Tasavvufun en birinci ilkesi, çokluk ve kesret içinde boğulmadan vahdet ve birliği yakalamak ve yaşamak olması da bu sırrı gösteriyor.. Kur'anın da en birinci konusu şirk ve dağınkılığa (ahlaksızlığa) cevap vermek olduğundan birlik Kur'anın anlaşılması için de en birinci anahtardır, denilebilir. Din ve İslama inanmayan bazılarını meditasyon yapmaları, bu birlik sırrını teknik olarak kendi bireysel hayatlarında yaşamak istemeleridir. Evet konsantrasyon bir birlik halidir...

7) **Yedinci Lem'anın** bir kelime ile izahı, kâinatın özellikle canlıların **network ve sibernetik** olarak çalışmasıdır. Bunun birinci özelliği, varlık sisteminin hem sistem olarak hem bireyler olarak sonsuz bir yardımlaşma içinde çalışması gerçeğidir. Kâinat diyalektik olarak yaratıldığı için paradoksal bir özellik taşır; yani görecelidir, yani varlığı hem var; hem yok; Allah'a ve

sonsuz entegre olarak var. Fakat bireysel ve sınırlı beni ile yok hükmündedir. Kâinattaki bu paradoksal yapının bir yansıması şudur: Varlıklar ve âlemler, bir yönden sonsuz bir mücadele ve yarış içindedirler; öte taraftan sonsuz bir kerem kanunu çerçevesinde birbirine yardım ediyorlar.. Demek bunun gibi binlerce zıt kanunu, intizam ve ölçü ile çalıştıran bir kuvvet, bir ilim ve irade sonsuzdur ve sadece ona tapılır.

8) Sekizinci Lem'anın özet ifadesi ise, bütün her şeyin, sonsuz bir kemale doğru tekâmül etmesidir. Bu öyle güzel ve verimli bir kanundur ki; firesi ve istisnası asla yoktur, denilebilir. Demek birçok zıt kanunu irade ve ilim ile dengelemek ve çalıştırmak ile beraber, bütün bu diyalektik sistemi sonsuzla denk geliştirmek, sonsuz bir rububiyetin eseridir. Kur'anda Allah isminden sonra en çok Rab isminin kullanılması bu mucizevî yapıyı ifade etmek içindir.

9) Dokuzuncu Lem'anın tek bir kelime ile ifade edilişi, sistem olarak da, birey olarak her şeyin, sonsuzluğun varlığına delili olmasıdır. Bu hakikati göstermek ve yaşatmak için 16 sayfa bir makaleyi bugünlerde yazdım. Risale Akademi'den okuyabilirsiniz.

10) Onuncu Lem'anın konusu ve isbat materyali şudur: İdare hakikati, insanın hilafeti ve devlet gerçeğidir. Risalelerde varlık sistemi, güneş sistemine ve devlet sistemine benzetilir. Bu iki benzetme aslında doğru ve gerçektir. Fakat varlık sistemini en iyi temsil eden hayat ağacıdır. Onun için *El-Hayy*, Risalelerde en büyük ism-i azam sayılmıştır. Katre Risalesinde bu ağaç özelliği, hakikatin en açık bir delili olarak anlatılır.

11) Onbirinci Lem'anın özeti düzen gerçeğidir. Demek bu düzen gerçekliği, kaos ve rastgeleliğe asla yol vermiyor ki; insan şüpheye düşsün.

12) On ikinci Lem'a, başta ölüm olmak üzere bütün soyut hakikatlerin şahadetini içeriyor.

Evet, tarihte dört şahıs ölümün, hayattan daha çok Allah'ı gösterdiğini söyledi. Buda asıl eril varlık manasında buna Nirvana dedi. İsa yine asıl ve temel değer olarak ona ruh ve baba dedi. Mevlana bu eril âleme geçişe Şeb-i Arus (gerdek gecesi) dedi. Maddeyi ve bedeni feminen bir gelin olarak gördü. Ebediyet ancak ölüm ile olur diye söyledi. Bediüzzaman, Ölüm bizim için Nevruz (bayram) günüdür, dedi. Hz. Muhammed ise, bu bilgileri tasdik etmekler beraber; o maddeyi ve hayatı bir bayram, bir Nirvana, bir düğün olarak gördü ve gösterdi. Bir teşne suyu okyanus yapabildi.

Bu Arabî Risalede 13. ve 14. Lem'a da var. Fakat bunların izahı Katre Risalesinin tamamıdır. Bu iki Lem'ayı o Risaleye havale ediyoruz. Bediüzzaman, Katre Risalesinde varlıkların 55 dil ile Allah'ın varlığını ve birliğini isbat ettiğini anlatır; ayrıca bu varlıkların Allah'ın sonsuz esma ve kemalatinin varlığına da şahadet ettiklerini gösterir. Abdülmecid Ağabeyin tercümesinde bu 55 dilden sadece 30 dil tercüme edilmiştir; İhsan Kasım Ağabey, Arabî Mesnevide bu 55 lisanı tek tek numaralandırmış.. Abdülkadir Badıllı veya Ümit Şimşek Ağabeylerin tercümesinden bunları okur ve tesbit edebilirsiniz.

Hulasa: 22. Söz, Sa'd-i Şirazi'nin dediği ve Üstadın 26. Mektubun 2. Meselesinde aktardığı tespitinin gerçekliğini gösteren pratize edilmiş bir derstir. Tespit şudur: ***Uyanık olanın nazarında her yaprak bir kitaptır. Yüce sanatkâr olan Allah'ın marifeti konusunda..***

Evet, Sa'd-i Şirazi kâinatı bir bostan ve gülistan olarak okuyabildi. Her varlıktan ve her olaydan bir kâinat kadar mana çıkarabildi.

Önemli bir hatırlatma: İbn Arabî ve İbn Sina'nın varlık ile ilgili bilgileri bu asra uyarlansa, onlar ile de Başta Allah'ın varlığı olmak üzere birçok dinî hakikat isbat edilebilir. Fakat maalesef bu konuda yapılan ve yazılan bütün tezler, o bilgileri günümüze uyarlamak yerine bizi Orta Çağa götürüyor olduğundan İslam dünyasında bir aydınlanma olmadı. Aydınlanma bilgileri test etme imkânına sahip olmak ve varlığın işletim mekanizmasını bilme seviyesi demektir. Bu seviye Batıda materyalize edildiği için öldü. Bizde ise hiç doğmadı.. Yani İslam dünyasında yirmi tane Rönesans oldu. Fakat aydınlanma hiç olmadı..

10. 6. 2014
Bahaeddin Sağlam